Н.С. **Скопенко**, канд. екон. наук, доц.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто еволюцію створення об'єднань суб'єктів господарювання. Встановлено, що об'єктивними умовами формування інтегрованих об'єднань є потреби економіки, масштаби завдань і можливості отримувати внаслідок функціонування консолідованих капіталів високі прибутки з меншими ризиками.

It is considered evolution of creation of associations of subjects of ménage. It is set that the objective terms of forming of computer-integrated associations are necessities of economy, scales of tasks and possibility to get as a result of functioning of the consolidated capitals high incomes with fewer risks.

Трансформаційні процеси в економіці України зумовили актуальність вивчення та застосування міжнародного досвіду з корпоративного управління. Це пов'язано з приватизацією державної власності, відродженням різних форм об'єднань суб'єктів господарювання, появою нової системи суспільних та виробничих відносин між зацікавленими у діяльності цих об'єднань осіб.

Актуальність дослідження проблем управління об'єднаннями викликано не тільки неврегульованістю корпоративних відносин, але й зростаючою складністю інтеграційних процесів в економіці.

Зазначені тенденції сприяли формуванню корпоративного сектора української економіки, зокрема великих промислових та промислово-торговельних акціонерних товариств, фінансово-промислових груп, холдингових та транснаціональних компаній.

Проблеми розвитку корпоративного сектора висвітлено науковцями в різних аспектах діяльності корпорацій, а саме: правове регулювання відносин, формування інформаційного поля, управління фінансовими ресурсами, управління розвитком корпорацій та гармонізація інтересів учасників корпоративного управління, розбудова системи корпоративних відносин, що дозволяє повною мірою використовувати всі переваги акціонерної форми власності.

Значний внесок у розвиток теорії управління корпораціями зробили такі українські вчені: В.М. Геєць, В.І. Голіков, П.В. Дем'яненко, Л.Є. Довгань, В.А. Євтушевський, Г.В. Назарова, В.В. Пастухова, Ю.Є. Петруня, А.С. Поважний, С.А. Румянцев, Л.М. Савчук, М.В. Сірош, Г.В. Козаченко, Н.П.Тарнавська та ін.

Складний процес трансформації економічних відносин в Україні вимагає поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо управління корпораціями, підвищення ефективності взаємодії учасників об'єднань в контексті інтеграційних процесів в економічному середовищі України. Основну увагу необхідно приділити питанням створення, організації діяльності та особливостям функціонування інтегрованих об'єднань у розвинених країнах і в Україні, що неможливо без вивчення історичного аспекту та врахування міжнародного досвіду формування інтегрованих об'єднань.

У сучасному корпоративному управлінні ключовим елементом перемоги в конкурентній боротьбі є створення стратегічних альянсів.

Світова кон'юнктура корпоративного сектора ґрунтується на сучасних складних інтеграційних процесах, що обумовлює пошук ефективних організаційних форм об'єднання. Побудова оптимальних виробничих і управлінських структур та їх апробація зумовили появу та розвиток організаційних форм, які базуються на різноманітних комбінаціях малого, середнього та великого бізнесу. Об'єднання створюються для успішного вирішення підприємствами завдань, пов'язаних із розширенням їх можливостей у виробничому та соціальному розвитку, підвищенням ефективності використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів на основі організації спільної діяльності, розподілу праці та кооперації, об'єднання зусиль та засобів у науково-технічному, виробничому та соціальному розвитку. Підприємства використовують інтегративні стратегії для підвищення своєї рентабельності шляхом контролювання певних стратегічно важливих для них ланок у виробничому ланцюгу та ланцюгу продажу товару. Для одних компаній − це шлях завоювання ринку, для інших − доступ до фінансових ресурсів.

Таким чином, об'єктивними умовами формування інтегрованих об'єднань є зростаючі потреби економіки, масштаби складних завдань і можливості отримувати внаслідок функціонування консолідованих капіталів високі прибутки з меншими ризиками. Формування інтегрованих об'єднань є одним із найбільш ефективних шляхів реалізації глобальної стратегії розвитку господарюючих суб'єктів.

Господарські товариства у своєму розвитку пройшли певну еволюцію, оскільки їх учасниками спочатку були переважно фізичні особи – окремі громадяни, потім засновниками і учасниками господарських об'єднань стали також юридичні особи – окремі підприємства і державні органи.

Сьогодні в світовій економіці склалася ситуація, коли тільки транснаціональними корпораціями забезпечується більше 50% об'єму світового промислового виробництва і близько 100% світової торгівлі. Великі корпорації сприяють постійному економічному прогресу, підвищенню рівня життя і зміцненню позицій в наукомістких галузях. Як правило, основою інтегрованих об'єднань є акціонерна форма власності. Без акціонерної форми організації капіталу було б неможливе функціонування сучасної банківської і біржової систем.

Акціонерна форма власності виникла і почала розвиватися в докапіталістичну епоху. Практично з виникнення в суспільстві економічних відносин в них почали брати участь не тільки окремі товаровиробники, але і їх об'єднання. Об'єднання, що були організовані і діяли тільки у відповідності з бажанням конкретних осіб, виникли ще в середині 2-го тисячоліття до нашої ери в стародавніх державах Месопотамії у сфері морської торгівлі. Землеробські і виробничі об'єднання, що відрізнялися вільною участю в них осіб, у той час були відомі в Стародавньому Китаї та Ассирії [5].

Великі торгові товариства, в структурі яких присутні елементи, властиві інституту акціонерного товариства, виникли в Стародавній Греції. З причин постійних військових конфліктів і поширеного піратства купці, що займалися морською торгівлею, прагнули використовувати позикові ресурси і дуже часто кредитор ставав компаньйоном торговця. Сам же кредитор нерідко був не однією особою, а об'єднанням осіб, унаслідок чого «банкірські доми» були за своєю сутністю компаніями, близькими до початкових форм повних товариств, в яких брала участь достатньо велика кількість населення грецьких

міст. Крім того, в старогрецьких державах виникали специфічні об'єднання ремісників і землеробів для сумісного збуту товарів і захисту від зовнішніх ворогів.

Подальший розвиток форми підприємницьких об'єднань отримали в Стародавньому Римі. В Римському праві вже зустрічаються як особисті товариські об'єднання («cocietas»), так і корпоративні організації, прообрази сучасної юридичної особи – «universitas corpus», а також товариства публикантів («cocietates vectigulanum pubhcanonum»), що були змішаною формою «cocietas» і «universitas», яка вважалася першим аналогом акціонерного товариства. В Стародавньому Римі, а також у Візантії, що зберегла римські правові традиції, були законодавчо закріплені принципи обмеженої відповідальності, а прибуток і збитки розподілялися пропорційно внескам [5].

Також однією із найперших різновидів компаній зі спільним капіталом були привілейовані компанії («charted companies»). В Англії надання привілеїв (хартій) було виключним правом королівської влади. Відомими прикладами об'єднань, які ними користувались, є Компанія торговців-авантюристів Англії, що одержала хартію від Ричарда II (1390 р.) і Східно-індійська компанія, що одержала хартію від королеви Єлизавети II [4].

У середньовіччі були відомі випадки створення кредитних установ із дрібних часток: капітал Венеціанського банку був складений із внесків дрібних позичальників. Однак "... ці первісні товариства істотно відрізнялися від акціонерних компаній: особи, що вступили в товариства, виходячи, забирали частину належного на їхні паї капіталу" [4, с. 60]. Сучасний акціонерний принцип полягає в тому, що власник невеликої частки капіталу, вносячи його у велике підприємство, замість нього одержував документ – акції, що легко можуть бути передані, без вилучення зі справи самого капіталу. Перші компанії за таким принципом виникли в 1600 р. в Англії та у 1602 р. у Голландії для торгівлі з Індією.

Тобто, подальший розвиток акціонерних товариств пов'язаний з Великими географічними відкриттями пізнього середньовіччя, що надали могутній поштовх розвитку міжнародної торгівлі. Освоєння заморських ринків збуту і джерел сировини вимагало значних капіталовкладень, результатом чого стало створення підприємцями найбільш розвинених в цей період країн колоніальних акціонерних суспільств по торгівлі з Ост-Індією і Африкою. Застосування акціонерного принципу було поряд з появою векселів банків найважливішою реформою в галузі торгівлі й обміну.

Акціонерні товариства як самостійна організаційна форма виникли і отримали розвиток з кінця XVII ст. Одним із перших відомих таких товариств став Англійський банк, який виник у 1664 р., і з часом став переважаючим, а потім і єдиним емісійним центром Англії.

В Англії попередниками сучасних акціонерних товариств були компанії, створювані у відповідності до норм звичайного права («common low company»), це були незареєстровані партнерства з частками, які можна було продавати. Їх число швидко зростало наприкінці XVIII та на початку XIX століть, незважаючи на сильний опір з боку законодавчої влади. Ці компанії, які були за сутністю корпоративними утвореннями і випускали акції, що могли передаватися, були незареєстрованими, при цьому велика їх частина була так званими, «мильними кульками» (фіктивними суспільствами) і найчастіше використовувалися для здійснення шахрайських проектів. Це стало причиною ухвалення відповідних законів, якими на тривалий час було заборонено акціонерні компанії. Ці заборони діяли до 1825 р. [4, 5].

Новий етап акціонерної історії розпочався на початку XIX ст., коли унаслідок високих темпів технічного прогресу стали необхідними відповідні форми організації капіталу. У Західній Європі і північноамериканських колоніях Великої Британії було створено ряд крупних акціонерних товариств. Протягом 10 років з моменту закінчення війни за незалежність в США було засновано 259 акціонерних корпорацій, сукупний капітал яких в 1808 р. склав 48,4 млн. дол., причому лише 8 з них були промисловими, 29 − банківськими, а інші − торговими.

З початку XIX ст. в Західній Європі (особливо в Англії) на основі діяльності акціонерних компаній швидкими темпами розвивалася промислова індустрія, у формі акціонерних товариств створювалася значна кількість банків. Застосування в другій половині XIX століття принципу обмеженої відповідальності стосовно спільного капіталу дозволило виявити дійсний потенціал акумуляції капіталу. З цього часу почалося швидке зростання акціонерного капіталу. Так, до кінця XIX ст. в Західній Європі домінували акціонерні товариства, хоча до цього основною формою підприємницького об'єднання було повне товариство, а в США корпорації повністю витіснили індивідуальну форму підприємництва [3, 5].

На території Російської імперії організаційно-правові конструкції, близькі до інституту «акціонерне товариство» в сучасному його розумінні, виникли на початку XIX ст. Перші акціонерні товариства в Росії, як і в Західній Європі та США, створювалися в основному в тих галузях економіки, де були необхідні значні капіталовкладення: в страховій справі, транспорті (залізниця, судноплавство), у важкій промисловості (гірській, металургійній, хімічній), а також у паливній і будівельній промисловості.

Типовою домінуючою формою підприємництва акціонерне товариство стає в умовах формування монополістичних ринків. Цей етап пов'язаний з початком використання акціонерної форми для створення господарських об'єднань незалежних юридичних осіб і монополій.

Тенденція централізації капіталу виразилася в картелюванні виробництва (угоди про квоти виробництва і збуту) в кінці XIX ст. Цей процес продовжився у XX ст., знаменуючи собою перехід від вільного до регульованого ринкового господарства. Історія трестів почалася в США з нафтового об'єднання Джона Д. Рокфеллера «Стандард ойл компані» (Нью-Джерсі). У 20-і рр. XX ст. перші трести з'явилися в Європі.

Картелі, синдикати та трести істотно скорочували економічні втрати і пом'якшували кризові явища. В цьому відношенні значний економічний прогрес, досягнутий в кінці XIX ст. – першій половині XX ст., значною мірою обумовлений монополізацією світової ринкової економіки. Тоді ж виникли перші форми господарських об'єднань на основі акцій та на основі відносин довірчої власності (трастові відносини).

Економіці США того часу властивий високий ступінь монополізації. В процесі подальшого об'єднання капіталів, коли трести все більше взаємодіяли з різними фінансовими структурами, виникли так звані династії американських фінансистів, що контролювали практично всю американську економіку. Прийнятий у 1890 р. закон Шермана і відповідні постанови судів привели спочатку до ослаблення, а потім і припинення існування трестів в колишньому вигляді.

Новою формою корпоративних об'єднань, що мала можливість обійти вказаний закон, став холдинг. Представниками перших холдингів були Пенсільванська залізнична компанія (створена у 1870 р.) і телефонна компанія Белла (1880 р.) [5].

Зростання російської економіки в другій половині XIX – початку XX століть було нерозривно пов'язане із розвитком корпоративної форми власності. Особливістю цього періоду є посилення зв'язку акціонерних товариств з фондовою біржею і комерційними банками, які почали відігравати важливу роль у залученні капіталів в акціонерну справу. В акціонерних товариствах Росії швидкими темпами відбувалося інвестування іноземного капіталу та здійснювалося активне проникнення іноземних акціонерних товариств на територію Російської імперії. На початок XX ст. в Росії діяло близько 100 бельгійських, німецьких, англійських, французьких, австрійських, швейцарських і американських акціонерних товариств [5].

Цей етап розвитку акціонерних товариств Росії на початку XX ст. мав низку особливостей. Так, в першому десятиріччі XX ст. спостерігалася активна концентрація банківських капіталів, відбувалося активне злиття різних промислових підприємств і банків, а надалі − утворення крупних фінансово-промислових груп, навколо деяких акціонерних товариств формувалися синдикатні об'єднання. Темпи акціонування в Російській імперії навіть в рамках кризових років, аж до 1917 р. були достатньо високими (до листопада 1917 р. на території Російської імперії діяло майже 2000 акціонерних торгових компаній з номінальним капіталом 6040 млн. карб. і спостерігалася позитивна динаміка подальшого збільшення їх кількості). Також Російським акціонерним компаніям були властиві стійкість і довголіття: у 1914 р. кожне п'яте акціонерне товариство існувало вже більше 20 років.

Процес акціонування був перерваний соціалістичною революцією. Проте повністю акціонерні товариства не були знищені. Більш того, в 20-і рр. спостерігався процес їх відродження. Акціонерні компанії існували переважно в торговельно-промисловій площині. В кінці 20-х − на початку 30-х рр. акціонерні товариства були реорганізовані в державні об'єднання.

У західних країнах на початку XX століття розвиток акціонерних товариств хоча і уповільнився, але не припинився. У світовій економіці з 20-х років XX ст. акціонерні товариства остаточно зайняли домінуюче становище і перш за все у фінансовій сфері.

Формування корпоративного сектора в Україні тісно пов'язано з процесом приватизації. У січні 1995 р. в Україні почалася реалізація програми масової сертифікатної приватизації. Разом із трудовими колективами доступ до об'єктів приватизації дістали всі верстви населення. За два роки, починаючи з січня 1995 р., на базі державних підприємств організовано 5089 відкритих акціонерних товариств − удвічі більше, ніж за перші три роки приватизації. Всього в процесі приватизації до початку 1997 р. змінили форму власності близько 48 тис. об'єктів, було створено понад 30 тис. господарських товариств, зокрема близько 9 тис. акціонерних.

З середини 1997 р. в Україні починається новий етап приватизації. Якщо в період масової приватизації пріоритетними були темпи, то стосовно стратегічних об'єктів пріоритетним стає індивідуальний підхід, основу якого складає ретельна підготовка підприємства до акціонування і пошук найбільш вигідних інвесторів, які мають довгостроковий інтерес до об'єкта приватизації. Продаж пакетів акцій високоефективних і

найпривабливіших для інвесторів підприємств здійснювалася на конкурсній основі через міжнародні торги. Змінився і механізм приватизації з переходом від сертифікатної, неінвестиційної за своїм характером приватизації, до приватизації інвестиційного характеру («за гроші»).

Сьогодні переважна більшість промислових підприємств України є акціонерними компаніями, із загальної кількості яких майже 60% − це закриті акціонерні товариства.

Аналіз сучасної ринкової ситуації свідчить про те, що становлення корпорацій в нашій країні відбувається в складних умовах збереження інвестиційного голоду, переважаючій орієнтації більшості комерційних банків на роботу з «короткими грошима», зниження загального платоспроможного попиту, а головне − в умовах відсутності ефективних механізмів корпоративного управління. Розвиток корпоративного сектору пов'язаний із вирішенням ряду принципових проблем, до яких слід віднести з боку держави − удосконалення законодавчої бази функціонування акціонерних компаній, а з боку підприємств − розробку і проведення інноваційних заходів, спрямованих на ринкову орієнтацію виробництва.

Акціонерні компанії можуть стати найбільш вигідною організаційно-правовою формою в контексті економічного і соціального розвитку України. Вони здатні змінити нинішній фінансовий стан українських підприємств, використовуючи різноманітні можливості і форми отримання додаткових інвестицій, у тому числі й іноземних. І, нарешті, лише акціонерні товариства можуть «демократизувати» власність, тобто привернути працівників до участі в підприємницьких об'єднаннях.

На перешкоді таких позитивних тенденцій у вітчизняному підприємництві стає економічна криза, яка може призвести до розпродажу крупних активів в Україні. Найбільш вірогідні покупці – російські компанії, що мають доступ до державних коштів. Криза в українській економіці негативно позначилася на діловій активності як вітчизняних, так і зарубіжних компаній. Найбільші фінансово-промислові групи країни готуються до погіршення ринкової кон'юнктури, сподівань на приток прямих іноземних інвестицій немає. У свою чергу, вітчизняний уряд не володіє фінансовими ресурсами, які могли б гарантувати значну підтримку економічним суб'єктам.

Проте у нинішнього стану економіки нашої країни є й інша сторона: вартість активів впала багатократно. Це означає, що ті підприємства, які першими в умовах кризи відчують твердий ґрунт під ногами і матимуть у своєму розпорядженні вільні грошові ресурси, зможуть підсилити свої позиції шляхом скупки активів конкурентів за привабливими цінами. Як свідчить світовий досвід, саме після обвалів на фондовому ринку відбуваються сплески активності у сфері злиттів і поглинань. Це обумовлено двома причинами. По-перше, багато покупців свідомо притримують придбання активу до локального провалу вартості його акцій, для того, щоб купити дешевше. По-друге, потенційні об'єкти поглинання стикаються з такими фінансовими складнощами, які вимушують їх погоджуватися із кабальними умовами потенційних покупців.

Таким чином, історичний аспект розвитку підприємництва не слід нехтувати. Акціонерні товариства виникли у відповідності з дією певних об'єктивних історичних та економічних тенденцій. Процес централізації і концентрації капіталу у формі товариств, а згодом акціонерних компаній, можна відобразити як взаємодію різноспрямованих факторів: обмеження індивідуальних зобов'язань ціною обмеження індивідуальних прав,

зростання економічної могутності об'єднаного капіталу за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів і зменшення впливу «особистого чинника».

З моменту початку здійснення людиною продуктивної діяльності дія цих факторів зумовила еволюцію форм підприємницьких об'єднань від «союзів рівних» і грецьких «cocietas» до відкритого акціонерного товариства.

Дія цих же тенденцій згодом викликала виникнення і розвиток форм міжфірмових корпоративних об'єднань: від картельних, таких, що характеризуються добровільною участю підприємств і збереженням ними відносної самостійності, до трестів, в яких підприємства-учасники повністю втрачають юридичну і економічну самостійність.

В ринковій економіці акціонерні компанії відіграють провідну роль, за рахунок їх високої продуктивності і вищої, порівняно з іншими типами підприємств, прибутковості.

Таким чином, корпоративна приватна власність є на сьогоднішній день переважаючою в світовій економіці як найбільш ефективна з погляду залучення додаткових капіталовкладень, можливостей використання новітніх управлінських методів, підвищення продуктивності праці і вдосконалення трудових відносин.

Інтернаціоналізація економіки зумовила домінування транснаціональних корпорацій, а глобалізація завершує створення загальносвітової «економіки корпорацій». В останнє десятиріччя світовий ринок набуває характеру олігополістичної структури. В автомобільній, аерокосмічній, комп'ютерно-програмній та інших наукомістких галузях промисловості, телекомунікаціях та ЗМІ створюються консорціуми та альянси, здійснюються злиття та поглинання, які приводять до створення інтегрованих об'єднань та суперкорпорацій.

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки в Україні характерною тенденцією є пошук фінансових ресурсів, потрібних для виведення економіки із кризового стану та фінансування потреб виробництва. І саме корпоративна форма господарювання, на наш погляд, є найбільш прийнятною для вирішення цієї проблеми в умовах, що створились.

Література:

1. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008., № 514 − IV.
2. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1191 року // Закони України. – Т. 2.− К.: 1996.
3. Богачёв С.В. Исторические аспекты развития акционерных обществ // Економічні проблеми і перспективи стабілізації економіки України. − Донецьк: ІЕП НАН України, 2001. – С. 5-15.
4. Богачёв С.В. Этапы совершенствования функционирования акционерных обществ // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности. − Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. − С. 59-67.
5. Козаченко Г.В., Воронкова А.Е. Корпоративне управління: Підручник для вузів. – К.: «Лібра», 2004. − 368 с.